УДК 32.019.51:654.19:343.226:376.58

І. Я. Чижук, асистент

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра кримінального права та кримінології,
вул. Січових Стрільців, 19, м. Львів, 79000, Україна

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ "ТЕЛЕВІЗІЙНОГО НАСИЛЬСТВА" У ПРОЦЕСІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Статтю присвячено аналізу впливу телебачення на процес соціалізації неповнолітніх в країнах Європейського Союзу, зокрема, взаємозв'язку між демонстрацією "телевізійного насильства" та подальшою злочинною поведінкою підлітків.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, соціалізація, телевізійне насильство, причини злочинності.

За умов сучасного суспільства, в тому числі українського, потужним засобом соціалізації особи стають засоби масової інформації, які значно розширюють межі інформаційного простору, властивого попередньому поколінню. Цей простір стає соціалізуючим середовищем. Засоби масової інформації, складовими яких є преса, радіо та телебачення створюють у суспільній свідомості нові взірці діяльності та соціальної взаємодії і на їх основі консолідують певні форми діяльності.

Не применшуючи значення впливу інших чинників на формування особистості неповнолітнього, зокрема, батьківської сім'ї, школи, однолітків, зазначимо, що останнім часом значно зросла роль засобів масової інформації в процесі соціалізації молодого покоління. Іноді навіть кажуть, що за їх допомогою "сукупні дорослі" виховують своїх "сукупних дітей", компенсуючи цим часткове послаблення свого впливу як батьків. На думку ряду дослідників, засоби масової інформації, зокрема, телебачення, завдяки своїй поширеності і доступності все більш активно впливають на соціалізацію підлітків, переймаючи цю функцію у сім'ї, школи та групи однолітків [1, 16; 2, 12].

За даними досліджень, телебачення є домінуючим засобом масової інформації за кількістю її щоденного "використання" величезною кількістю людей різного віку. Особливе місце воно займає у житті дитини, яка знайомиться з нею у досить ранньому віці і проводить біля телевізора щоденно велику кількість свого часу. За даними досліджень, проведених зарубіжними ученими, у віці 2–3 років діти вже дивляться телевізор приблизно 45 хвилин упродовж дня, а з віком цей час значно збільшується [3, 23].

Вчені підрахували, що в Швеції учні за 10 років шкільного навчання проводять 18 тисяч годин перед телевізором, а отже на 3 тисячі годин більше, ніж в школі. Так само у Франції діти у віці 9–11 років присвячують телебаченню понад 1000 годин щорічно. В Італії 81 % дітей у віці 4–10 років дивляться телевізійні програми щоденно, 72 % із них включають телевізор, не цікавлячись, які програми їм пропонують до перегляду [4, 418]. Видається, що це пов'язано із тим, що телебачення є найбільш захоплюючим способом проведення вільного часу для дитини, оскільки може заспокоювати різноманітні потреби і зацікавлення молодих глядачів, заміняючи в такий спосіб інші заняття, часто цікавіші і цінніші.

© І. Я. Чижук, 2010

У зарубіжних країнах проблеми впливу інформації, яка транслюється телебаченням, на поведінку неповнолітніх осіб досліджували Я. Іздембська, Я. Рачковська, М. Гріффіт, І. Данкастер Е. Пфул, М. Е. Вольфганг, Л. Савітз, Н. Джонсон, Д. Спінелліс та ін.

Серед вітчизняних учених окремі аспекти цієї проблеми досліджували А. К. Тащенко, Л. Г. Сокурянська, В. О. Арбєніна, В. Л. Волянська, О. В. Зінчина, М. А. Куряча, А. М. Ніколаєвська, В. Б. Шмачко, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. М. Литвак, А. П. Тузов та ін.

Метою статті є з'ясувати вплив та значення телебачення у процесі соціалізації підлітків в країнах Європейського Союзу. У зв'язку із цим вважаємо за необхідне виділити у цій проблемі два аспекти. З одного боку, телебачення може допомагати сім'ї, школі, бути джерелом знань для дитини, забезпечуючи її новими знаннями з галузей науки, техніки та культури. Воно може відігравати значну роль у процесі введення дитини у світ культури, заохочення її до різноманітної суспільної діяльності, позитивної поведінки (позитивні зразки поведінки телевізійних постатей). Такий вплив телебачення на процесс соціалізації дитини слід вважати позитивним. Завданням цього дослідження є з'ясувати негативний аспект впливу телебачення на формування поведінки неповнолітнього — чи може демонстрація насильства та сцен вчинення злочинів детермінувати протиправну поведінку підлітків.

Слід зазначити, що провідне місце серед наукових досліджень цієї проблематики упродовж останніх трьох десятиріч займають публікації, присвячені аналізу телевізійного насильства і подальшої агресивної поведінки глядачів. Такий тривалий інтерес до цього аспекту взаємодії телебачення і глядацької аудиторії зумовлений цілою низкою обставин: насильство в сучасному суспільстві є повсякденною реальністю; телевізійні програми у своїй більшості продовжують бути "агресивними".

Термін "телевізійне насильство" з'явився досить давно у зарубіжній психологічній та кримінологічній літературі; він означає демонстрацію у телевізійних програмах (зокрема, фільмах) нанесення будь-яких тілесних ушкоджень персонажам телевізійних програм [5, 86].

Отже, коли ми говоримо про криміногенний вплив телебачення, йдеться про певну інформацію, яку воно передає, і можливий її вплив на глядача. Мова йде перш за все про сцени насильства — брутальності, садизму, бійок, згвалтувань та ін., котрі можуть схилити неповнолітнього до вчинення злочину, сприяти формуванню у нього системи негативних норм та цінностей. Такі сцени можуть показувати способи вчинення злочину та шляхи уникнення відповідальності за його вчинення.

Зарубіжні учені, котрі досліджували вплив "телевізійного насильства" на поведінку неповнолтніх осіб, дійшли досить суперечливих висновків. Умовно ці дослідження можна розділити на дві групи.

Перша група науковців (Е. Пфул, М. Е. Вольфганг, Л. Савітз, Н. Джонсон та ін.) стверджують, що негативні зразки поведінки та насильство, які демонструються телебаченням, не мають впливу на виникнення злочинної поведінки неповнолітніх [6, 55–58; 7, 45]. Існує навіть припущення, що за певних умов спостереження таких сцен може нейтралізувати злочинні нахили. Воно носить назву катаристичної гіпотези (від грец. katharsis — очищення), котра ґрунтується на припущенні, що читання, слухання або перегляд сцен насильства у певних ситуаціях спричиняється до символічного "звільнення від заряду агресії". Представник цієї теорії С. Фешбах вважає, що пасивна участь у сценах жорстокості та ґвалту є "очищенням" і знижує агресивність у поведінці особи [8, 383].

Дослідники, які притримуються протилежної позиції, стверджують, що перегляд сцен насильства та вчинення злочинів справляє на глядачів, зокрема, неповнолітніх, негативний вплив і може в подальшому викликати наслідування ними поведінки телевізійних героїв. Однак ступінь та характер негативного впливу на систему цінностей, норм та поведінку глядачів представники цієї позиції оцінюють

по-різному. Зокрема, англійський учений Р. Фокс, котрий проводив дослідження неповнолітніх та молоді, які вчинили злочини, стверджує, що демонстрація телебаченням сцен насильства та способів вчинення злочинів можуть справляти значний вплив на поведінку суспільно непристосованих осіб у віці 14–19 років. На його думку, у такому віці в молодих людей ще не повністю сформована особистість, тому вони схильні наслідувати певну поведінку, яка демонструється телебаченням, зокрема, злочинну.

Італійський психолог Е. Алтавілла дослідив, що фільми із гангстерською тематикою спричиняються до порушень у формуванні моральних цінностей у 9–13 річних дітей — викликають конфлікт між засвоєною ними системою цінностей та нормами, котрими керується гангстер. У суспільно непристосованих дітей може з'явитися симпатія до дій гангстера [9, 233].

У телевізійних фільмах часто змальовують таким чином, що глядач переймається до них симпатією і щиро прагне, аби їм вдалося перехитрувати поліцію та уникнути відповідальності за вчинений злочин. Усвідомлення, що злочинцю із телефільму вчинення злочину принесло вигоду, може стати для неповнолітнього заохоченням до аналогічної діяльності. Дитина з огляду на невеликий соціальний досвід і певний рівень психічного розвитку не завжди може зрозуміти, що важливе, а що другорядне в інформації, яку вона отримує з екрану телевізора, відрізнити фікцію від реальних подій, тобто не може проаналізувати значення інформації.

Тому діти найчастіше сприймають інформацію, яка транслюється телебаченням, без критичного аналізу. Однак образ телевізійного героя може мати символічне значення, а якщо дитина не здатна цього зрозуміти через недостатній соціальний досвід, то сприймає його поверхнево, лише ту частину, яку можна спостерігати.

Слід погодитися з польським кримінологом Б. Холистом, що найбільш негативно впливає на поведінку неповнолітніх демонстрування протиправної поведінки телебаченням за умов, коли:

– вчинення злочину приносить вигоду телевізійному герою, йому вдається уникнути кримінальної відповідальності;

– протиправна поведінка вчиняється привабливою особою, з якою глядачеві легко себе ототожнювати;

– злочин вчиняється одночасно багатьма особами;

– не показуються негативні наслідки протиправної поведінки телевізійного героя (наприклад, страждання жертви) [10, 837].

Видається, що у порівнянні із негативним впливом, який може справляти демонстрація телебаченням насильства та сцен вчинення злочинів на життєву позицію, прагнення та цінності молодих людей, пропагування ним нових способів вчинення злочинів має менший вплив на формування поведінки неповнолітніх осіб. Лише невелика кількість осіб під враженнями переглянутого фільму наважиться втілити вигадані авторами нові способи крадіжки, шахрайства чи "бездоганного" вбивства. Це будуть ті особи, у яких вже попередньо сформовані злочинні нахили та мотивація. Тому першу і основну негативну функцію, яку може здійснювати демонстрація "телевізійного насильства" — формування неправильних особистісних моделей і систем цінностей — необхідно визнати найбільш шкідливою.

Незважаючи на те, що повної ясності в проблемі впливу телевізійних сцен агресії та насильства на реальну поведінку людини немає, численні дослідження, здійснені вченими, дозволяють зробити висновок про те, що зв'язок телевізійного насильства та агресивної поведінки глядача опосередкований низкою факторів. Перш за все до них відносяться соціально-демографічні особливості реципієнта (стать, вік, ступінь соціальної та пізнавальної зрілості телеглядача тощо). Тому діти і підлітки стають найвірогіднішою "групою ризику". Дослідники вважають, що низький соціально-економічний рівень життя посилює негативний вплив:

діти з сімей з більш низьким економічним рівнем частіше дивляться і схвалюють насильство, отримують від нього більше задоволення і чіткіше ідентифікують себе з телегероями [1, 306]. Очевидно, що загальносоціальний контекст сьогодення посилює значення цього фактору. Іншим, не менш важливим чинником, що опосередковує вплив теленасильства, є особливості оточення, яке може здійснювати соціальний контроль в тій чи іншій формі (сім'я, виховання, школа). Позитивні відносини в родині, прийняття дитиною батьків знижують ефект теленасильства.

Отже, засоби масової інформації, зокрема, телебачення, втручаючись в усі сфери життєдіяльності суспільства, здійснюють вплив на глядача, який опосередковується дією низки різноманітних чинників — реальними умовами життя людини. Інформація, яка отримується з телебачення, емоції та почуття, що вона викликає, завжди співвідносяться з тією системою норм, цінностей, стереотипів і т. д., які вже зформовані в особи. Як саме впливає вік, стать, сімейне, шкільне оточення та організація дозвілля на сприйняття неповнолітніми "телевізійного насильства", за яких умов глядач може наслідувати негативну поведінку телегероя, потребує проведення подальших досліджень у цьому напрямку.

Слід зазначити, що насильство упродовж тривалого часу є однією з основних тем театральних та телевізійних постановок, міфотворчості та літературних творів, а також поп-культури. Однак лише упродовж останнього часу суспільство почало замислюватися про його вплив на наше життя, зокрема, на дітей та молодь, зріст злочинності та його наслідки для суспільства в цілому. У підростаючого покоління система норм та цінностей знаходиться у процесі формування, тому найбільший негативний вплив вони справляють саме на нього. На нашу думку, пропагування насильства у засобах масової інформації, зокрема, у телепрограмах, демонстрування негативних зразків поведінки спричиняють появу нової молодіжної субкультури, для якої цінність людського життя є незначною, а насильство сприймається як звичний та зручний спосіб для вирішення конфліктів та досягнення певних цілей, найчастіше злочинних. Послаблення виховних функцій сім'ї як головного суб'єкта соціалізації молодого покоління, її дисфункційність у поєднанні із негативними явищами у функціонуванні школи та незадовільною організацією дозвілля молодих людей створюють умови для посилення негативного впливу "телевізійного насильства" на соціалізацію підлітків.

Видається, що постійна присутність теми насильства у засобах масової інформації спричиняється також до формування терпимості серед громадян до цього явища, воно стає повсякденним супутником нашого життя, звичайним явищем, яким нікого не здивуєш. На нашу думку, саме цими обставинами можна пояснити зріст насильницьких злочинів серед неповнолітніх не лише у західноєвропейських країнах, а також в Україні. Аргументом на користь такого висновку може бути той факт, що більшість осіб, які вчиняють насилля щодо молодих людей, — особи приблизно того ж віку і статі, що їхні жертви.

Література

1. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації / [Арбєніна В. Л., Волянська О. В., Зінчина О. Б. та ін.]; під ред. Л. Г. Сокурянської. — Х.: Вид-во Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2000. — 206 с.

2. Тащенко А. К. Специфіка соціалізації учнівської та студентської молоді за умов перехідного суспільства (на матеріалах Криворізького регіону): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.06 / А. К. Тащенко. — К., 2002. — 19 с.

3. Izdebska J. Rodzina-dziecko-telewizja. Szanse wychowawcze i zagrożenia telewizji /Jadwiga Izdebska. — Białystok,1996. — 307 c.

4. Raczkowska J. Zagrożenie poczucia bezpeiczeństwa agresją, przemocą, okrucieństwem / J. Raczkowska // Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze. — 1993. — № 10. — С. 417–425.

5. Griffiiths M. D. and Dancaster I. The effect of type A personality on physiologikal arosal while plaing computer games / M. D. Griffiiths and I. Dancaster // Addictive Behaviours. — 1995. — Volume 20, Issue 4. — С. 543–548.

6. Wolfgang M. E. Sociology of Crime and Delinquency / Wolfgang M. E., Savitz R., Johnson M. — New York: John Wiley and Sons, 1962. — 426 с.

7. Spinellis D. Criminal Justice Systems in Europe and North America : Greece / Spinellis D., Spinellis C. — Helsinki: HEUNI, 1999. — 65 с.

8. Feshbach S. The stimulating versus cathartic effects of a vicarious aggressive activity / S. Feshbach // Journal of Abnormal and Social Psychology. — 1961. — Volume 63. — С. 381–385.

9. Sikorski W. Agresywność młodzieży a jej preferencje dotyczące programyw telewizyjnych / W. Sikorski // Psychologia Wychowawcza. — 1998. — № 3. — С. 231–238

10. Hołyst B. Kryminologia / B. Hołyst. — Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN, 1999. — 1154 с.

І. Я. Чижук, ассистент

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра уголовного права и криминологии,
ул. Сечевых Стрельцов, 19, г. Львов, 79000, Украина

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ "ТЕЛЕВИЗИОННОГО НАСИЛИЯ" В ПРОЦЕССЕ ДЕТЕРМИНАЦИИ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В СТРАНАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

РЕЗЮМЕ

Поскольку у несовершеннолетних лиц система норм и личных ценностей находится в процессе формирования, демонстрация по телевидению сцен насилия и совершения преступлений может оказать негативное влияние на поведение подростков, вызвать у них желание подражать телевизионным героям.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, социализация, телевизионное насилие.